

ACTA MUSEALIA

Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně
a Muzea regionu Valašsko, Vsetín



XX

2022/1-2

OBSAH:

Studie

Soubor raně středověkých předmětů z Hostýnských vrchů Fojtík Adam, Popelka Miroslav, Slaná Andrea	6
Hraběcí rod Bukůvků z Bukůvky ve Valašském Meziříčí na přelomu 19. a 20. století Pavel Lasztovcica	22
Nebeklíče a Štěpné zahrady z fondů Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně Veronika Balajková	48
Porodní báby z Podradhoště: vliv působení zkoušených porodních bab na mateřskou a kojeneckou úmrtnost na území bývalého rožnovského soudního okresu od konce 18. století do 30. let 20. století na příkladu Horní Bečvy Sabina Máchová	72
Berní úřad ve Valašských Kloboukách v letech 1850–1914 Petr Odehnal	98
Kamenosochařský závod Františka Zbořila ve Starém Městě u Uherského Hradiště Aleš Nařák	138

Musealia

Masky, kostýmy, maškary. Maskované občůzky a průvody v tradici jihovýchodní Moravy na fotografiích, uměleckých dílech i hmotných dokladech. Výstava v Muzeu luhačovického Zálesí 7. 10. 2021 – 18. 9. 2022 Blanka Petráková	166
Orlickoústecký malovaný betlém rodiny Kadlečkovy Alena Prudká	170
Orientační závody pro zdravotně postižené Dušan Hráý	178

Personalia a miscelanea

Gratulace PhDr. Věře Kovářů, první etnografce zlínského muzea Alena Prudká	188
Soupis desátků ve farnosti vizovické z roku 1658 Milan Krajča	194
Soubor dvou roubených objektů čp. 18 a čp. 19 v prostoru tvrziště ve Slavkově pod Hostýnem. Snahy o záchranu. Zdeněk Krajcar	200

Recenze

KOŠTUŘÍKOVÁ, Jana. Příběh vizovického pečiva. Vydání první. Vizovice: město Vizovice ve spolupráci s Muzeem jihovýchodní Moravy ve Zlíně, příspěvkovou organizací, 2022. 179 stran. Milada Fohlerová	212
--	-----

Orlickoústecký malovaný betlém rodiny Kadlečkovy

Alena Prudká

Východní Čechy patří k starým tradičním betlemářským oblastem. Malování betlémů v Ústí nad Orlicí má už dvousetletou tradici, sahá až do konce 18. století. U počátků papírových malovaných betlémů stáli především umělečtí řemeslníci, řemeslní malíři a pozlacovači, kteří se živili malováním obrazů pro kostely, obrázků do kapliček a božích muk, opravami a pozlacováním kostelních soch. Působením osvěcenských reforem pro ně ubylo církevních zakázek, naopak přibýval zájem o stavbu domácích jeslí a betlémů (KAFKA – PETRÁŇ 2009, 126). Orlickoústecké betlémy, které se zachovaly v muzejních nebo soukromých sbírkách, patří k půvabným i umělecky cenným dílům.

Malováním betlémových figurek se postupně zabývaly generace malířů, tkalců, řemeslo se dědilo v rodinách, stejně jako samotné betlémy (např. ZÁVESKÁ 2022). Betlémy se v domácnostech začaly připravovat už od začátku adventu.¹ V malých světnicích svých majitelů zabíraly jednu, dvě i tři stěny. Stavěly se na dřevěnou konstrukci a terén krajiny byl v základu tvořen soustavou pytlů sena, krabic, košů, babiny (odpadu při zpracování lnu).

Figurky byly malované křivými barvami na lepence. V ústeckoorlických domácnostech, ale nejen v nich, bývaly betlémy stavěny do několika pater, obsahovaly řadu desítek i stovek architektonických prvků, postav darovníků, figur řemeslníků, zvířat, stromů. Na zadní stranu figur byla přilepena zahrocená tříska umožňující zapíchnutí do pokladu. Důležitou součástí celé stavby byla dálna a „lončoft“, zobrazující pozadí – oblohu, mraky, vzdálenou krajinu. Povrch terénu byl pokryt mechem. Velké betlémy zabíraly dvě i tři stěny světnic a každoročně byly jejich komponenty opravovány, domalovávány, počet figur byl průběžně doplňován. Jak mimo jiné ukazuje náš betlém, bývaly i figury starší nahrazovány novějšími (viz níže). Proto často nemají autora jednoho, ale obsahují figurky několika malířů (SEKOTOVÁ 1994, 5–6).



Obr. 1: Svatá rodina, autor Josef Špringer, 1915. Foto Radim Ševčík, fotoarchiv MJVM. |

Zvláštností orlickoústeckých malovaných betlémů je, že měly více postupně v kalendářním čase se měnících variant. První sestava s andělem hlásajícím Gloria a malým Ježíškem v jeslích byla na svátek Tří králů doplněna postavami tří mudrců a jejich početným doprovodem s exoticky vyhlížejícími jezdci, s exotickými zvířaty, slony, velbloudy. Anděl zvěstující narození Páně byl nahrazen betlémskou hvězdou a malý Ježíšek už neležel v jeslích, ale seděl na klíně Panny Marie. V našem betlémo-vém celku máme zastoupeny tyto dvě varianty, orlickoústecké betlémy ale mívaly i další podoby – hromniční (zachycující prostředí Jeruzaléma a scénu Očištění Panny Marie) a postní (zobrazující modlícího se Ježíše Krista na hoře Olivetské, odpočívající apoštoly a blížící se biřice).

Betlém nově získaný stával původně v domě Františka Kadlečka v Ústí nad Orlicí, Hylvátech. Majitel patřil k řadě obyvatel Ústí nad Orlicí, kteří vlastnili a stavěli malované betlémy. Jejich přehled podal v roce 1927 Václav Zdeněk Hackenschmied (HACKENSCHMIED 1927) a uvedl zároveň informaci, v kterých domech je jejich majitelé aktuálně, podle jeho zjištění, stavěli. Rodina Kadlečková k nim rovněž patřila (HACKENSCHMIED 1927, 41) a se synem Františka Kadlečka, výtvarníkem a režisérem Ludvíkem Kadlečkem (* 1928 Ústí nad Orlicí – † 2010 Zlín), se betlém dostal do Zlína. Dcera L. Kadlečka paní Ivana Petrová ze svého dětství ještě pamatuje jeho stavění v domácím prostředí. V letech 2018 a 2019 pak betlém věnovala do sbírek Muzea jihovýchodní Moravy. Náš betlém obsahuje na 430 položek. Pochází z posledního desetiletí 19. a samého počátku 20. století. Jsou v něm zastoupeny figurky několika významných orlickoústeckých betlemářů. Některé z figur jsou na rubové straně



Obr. 2: P. Maria z Tříkrálového betlému, autor Josef Springer, 1915. Foto Radim Ševčík, fotoarchiv MJVM.



Obr. 3: Anděl, autor Josef Brožek, 1905. Foto Radim Ševčík, fotoarchiv MJVM.

signovány iniciálami tvůrce psanými tuší, případně označeny razítkem (někdy celým jménem), často je vyznačen i rok zhotovení. Takto označeny jsou figurky Jana Brožka (1855–1926), tkalce a jednoho z nejproduktivnějších orlickoústeckých malířů betlémů², Josefa Špringera (1867–1946), malíře a pozlacovače, Františka Knapovského (děda Jiřího Knapovského, znalce a zároveň tvůrce malovaných betlémů – 1930–2018) a jistě i dalších autorů, kteří zatím nejsou odborně identifikováni. Na některých figurách se pak objevuje jméno autora (Brožek) napsané jinou rukou, patrně majitelovou (rukou L. Kadlečka).

V betlému rodiny Kadlečkových jsou zastoupeny kromě svaté rodiny a andělů či darovníků, řemeslníků pocházejících z domácího prostředí i početné exotické figury a zvířata provázející tři krále, mudrce z Východu, kteří přinášeli právě narozenému Ježíškovi vzácné dary – zlato, myrhu a kadidlo. Další figury zachycují i drobné scénky z venkovského života (autoři Josef Brožek, František Knapovský). Postavy stojící na zobrazeném zeleném podkladu byly v betlému umístěny mezi rozmanitými prvky architektury, domácí venkovské i městské, zatímco množství rostlin zahrnuje jak místní domácí flóru, tak stromy a květiny exotické. Soubor obsahuje poměrně velké množství těchto drobných prvků, což potvrzuje jeden z charakteristických znaků orlickoústeckých betlémů: celá scéna a děj jsou jakoby zasazeny do rozkvetlé louky.



Obr. 4: Pár darovníků, autor Josef Brožek, 1904.
Foto Radim Ševčík, fotoarchiv MJVM.



Obr. 5: Darovník, autor Josef Brožek, 1899.
Foto Radim Ševčík, fotoarchiv MJVM.

Figury jsou malovány na kartonu, který byl částečně druhotně využit. Jeho původní funkce byla úřední, účetní, byl využíván i obalový materiál původně určený pro adjustaci různého zboží, např. žoků bavlny.

Zajímavostí je, že figurky znázorňující svatou rodinu, tj. Ježíška v jeslích a Pannu Marii se sv. Josefem i tříkrálovou variantu s Ježíškem sedícím na klíně Panny Marie, tyto ústřední postavy betlému maloval autor Josef Špringer (označeno iniciálami JŠ) až v roce 1915, což znamená, že původně byly v betlémovém souboru jiné, jiného autora či autorů. Špringerovy postavy jsou charakteristické jemnou kresbou obličejů a zářivě zlatou barvou užitou na jejich svatozářích.

O mimořádnosti betlému rodiny Kadlečkovy svědčí konstatování Vladimíra VACLÍKA: *Jestliže ve dvacátých letech V. Zd. Hackenschmied napočítal v Ústí na Orlicích 112 betlémů a s jistotou dovedl jmenovat jejich malíře i majitele a věděl, kam byly jednotlivé soubory prodány, kam vyvezeny, pak při pokusu o sčítání ústeckých betlémů na přelomu let 1966 a 1967 bylo ve městě napočítáno už jen 56 betlémů, a o rok později se jich na výstavě sešlo ještě méně (VACLÍK 1988, 90).* Ve světle této skutečnosti se jeví „znovupřivedení na svět“ jednoho z krásných malovaných orlickoústeckých betlémů, dosud neznámého, jako mimořádná událost.



Obr. 6: Král s dary, autor?
Foto Radim Ševčík, fotoarchiv MJVM.



Obr. 7: Doprovod králů, autor?
Foto Radim Ševčík, fotoarchiv MJVM.



Obr. 8: Venkovský dům, autor?
Foto Radim Ševčík, fotoarchiv MJVM.



Obr. 9: Strom s ptáky, autor? Foto Radim
Ševčík, fotoarchiv MJVM.



Obr. 10: Venkovská scénka, autor Josef Brožek, 1903. Foto Radim Ševčík, fotoarchiv MJVM.

Poznámky:

¹ V. Z. Hackenschmied v roce 1929 zapsal vzpomínku pamětníka:

„Stavění jesliček či betlemů jest nejkrásnější z vánočních zvyků našeho lidu. Jest výrazem slovensky měkké jeho duše a poeticky založené myslí jeho, dodává slavnostního rázu a zvyšuje sváteční náladu vánoc, povznáší niterný život jednotlivcův i celé rodiny ze rmutu všednosti k vyšším vznětům a cílům. V myslí ožívají nám vzpomínky na ony blahé doby, jež jako dítky po celý advent jsme prožívali v přípravách ke stavbě jesliček, i obrazy krásných chvil o svátcích před jesličkami za zpěvu koled a vánočních písní zažitých. Čím krutěji zima zvenčí doléhala, tím slunněji zářily nám doma, jesličky. Ó, milý obraze nenávratných dob! Jak netrpělivě jsme očekávali dne, kdy už tatínek snese s půdy bedny s jesličkami a se všemi krámy na opravování, malování a stavění betlema. A když to konečně vše snesl a rozložil po stole a všude kolem, tu bylo, jako by se samo nebe bylo rozzářilo po světnici. Každý večer byl nám jako svátek. A což teprve neděle! Ta byla celá jesličková. Skoro v každé rodině se jen pořád třely barvy, připravoval se matz, kliš se ohříval, malovalo se, opravovalo se, vyřezávalo se, zlepšovalo, lepilo se, nové domy se dělaly, stromy, chlívky se lépe okrášlil, leccos nového se vymýšlelo a vynalézalo, staré a poškozené se odstraňovalo atd., atd. Vůně adventu! Všichni za stolem, lačně, aby nám nic neušlo, sledovali jsme každý pohyb otcův, přihlížejíce jeho práci a snažíce se mu podle možnosti pomáhati. Maminka s planoucími zraky sdílela s námi tu radost, přisvědčovala stále, povzbuzovala a pochvalovala. Což toho ruchu potom, když se betlem stavěl! Ze samé horlivosti pomáhat jen jsme tatínkovi překáželi, když stavěl lešení, přidělával dáliny, lančofty, jeskyňku, stavěl hory, město, pokládal vše babinou, pak mechem a naposledy zapichoval figurky. Skoro o každém daráčku neb figurce věděl tatínek nějakou historii, o jejich původu, vzniku a stáří, některé byly ještě po nebožtíku dědečkovi. Poslouchali jsme vzrušeně, napjatě, ani nedýchajíce. Jeho vyprávování bylo nám nejkrásnější pohádkou. To byly posvátné chvíle, nezapomenutelné! Spojovalyť minulé děje rodiny s přítomností a naším prostřednictvím i s budoucností. Slyšené zakotvilo v srdci a mysl hluboko a přenášelo se z pokolení na pokolení. Do Štědrého večera býval betlem vystaven“.

² Postavy Brožkových andělů se vznášejí na charakteristických malovaných obláčcích „jahodové pěny“. Roubené domky se svérázně pojatým kouřem stoupajícím z komínů jsou také od jednoho autora.

Prameny a literatura:

KAFKA, L. – PETRÁŇ, T. 2009: Betlemáři: kapitoly z historie a současnosti tvorby betlemů. Praha.

HACKENSCHMIED, V. Z. 1998: Ústecké betlémy. Ústí nad Orlicí.

HACKENSCHMIED, V. Z. 1929: Ústecké betlémy. Český lid XXIX, 137–138.

HACKENSCHMIED, V. Z. 1998: Ústecké betlémy. Ústí nad Orlicí.

SEKOTOVÁ, V., ed. 1994: Vánoce s betlémem: Ústecké betlémy. Ústí nad Orlicí.

VACLÍK, V. 1988: Lidové betlémy v Čechách a na Moravě. Praha.

ZÁVESKÁ, D. 2022: Orlickoústecký betlém Františka Štancle ze sbírek Národního muzea. Tradice stavění betlému v rodině Jiřího a Zory Štanclových. Národopisný věstník XXXIX (81), č. 2, 93–104.

